

SZAKOLCZAY LAJOS
Eleven szellem

A beszélgető Csoóri Sándor

Az interjú különös műfaj: ha igazi, vagyis mélyreható a beszélgetés, nem csupán a kérdezett alany nyilatkozik meg, hanem a tudakolódzó is. Egy-két röptében elkészített, jobbára az újság műfajába tartozó – csak tudósító – közleményt leszámítva azok a párbeszéddek sokatmondóak, vagyis izgalmasak, amelyeknek dinamikájuk van; amelyekben, furcsán hangozhat, riportalany és kérdező csaknem egyenrangú.

Az alaphangot természetesen a megkérdezett adja – szinte meg sem kell szólalnia, hiszen a háta mögött lévő nagy életmű maga is beszédes –, s ehhez idomul kérdéseivel, a minél jobb kifejtést ösztönző magatartásával: igenléseivel és ellenvetéseivel a faggatódzó újságíró, irodalomtörténész, kritikus, aki nemcsak lejegyzője a beszélgetésnek, hanem alakítója is. Még ha kettőn áll is a vásár, a nagyobb részt – érthetően – a megkérdezett adja. Az ő őszintesége, aktív, semmit elhallgatni nem akaró emlékezete, mesélőkedve az az érték, amire az életmű föltárásában segédkező építeni tud.

Negyven év interjúi, az *Anyám fekete rózsá, a Tenger és diólevél* szerzőjét vallomásra bíró beszélgetései közt talózva nyugodtan megállapíthatjuk: Csoóri Sándor remek interjúalany. Félelmek, ilyen-olyan megkötöttségek nem kínozzák, tud (és főképp mer) őszinte lenni: botladozásait, kisiklásait nem mentegeti, ha ugyanis föltárja „bűneit”, nem csupán a magánjellegű vagy társadalmi (közösségi) irányultságú ügy lesz tisztább, hanem maga is megtisztul. Mindez ellentmondani látszik visszafogottságának, a pápai Református Kollégiumban edződött protestantizmusának és paraszti észjárásának is: ha az Isten elveri a termést, ne adjunk a kezébe újabb botot! Ám épp ettől, a sokszor visszafogottan is áradó confiteortól válik – akármilyen kis kört érint, akkor is többnyire közösségi fogantatású – „magánbeszéde” hitelessé. Mert tartása nem a Herder-díjnál kezdődött, és nem is a különféle vezetői posztok (Magyarok Világszövetsége, stb.) alapozták meg, hanem a zámolyi történelem. Azon belül is a szegénység szorítása.

Szülőfalujában már kiskamaszként akarva-akaratlanul megtapasztalhatta, hogy a történelem viharainak (II. világháború) kitett embernek hányféle megpróbáltatáson kell keresztülmennie, hogy jogos igénye legyen a szabadságra, az emberhez méltó életre és a növekedésre,

amely amellet, hogy egyéni utak boldogságforrása, a haza, a nemzet és – talán még él ez a szó – a közjó szolgálata is. Amikor az író egy helyütt azt mondta, hogy „az életet kell megreformálnunk”, már (kezdetben talán csak az ösztöneiben) tudta, hogy ebben a kosárban erkölcs és tudás, szorgalom és kitartás, felelősségérzet és a jó ügy iránti állhatatosság nagy súllyal esik a latba.

Az embernek föl kell áldoznia magát azért – csöppet sem krisztusi tett ez, hanem önként vállalt tisztító „teher”, az erkölcsiség próbája –, hogy a közösség gyarapodjék. Aki „duhaja volt a nyelvnek, a gondolkodásnak” újra és újra ledönthetetlen falakkal ment szembe (a kommunizmus s az országunkat megszálló szovjet sok ilyet állított).

Kiállt az 1956-os forradalom, a világnak is példát adó magyar október igazáért, szót emelt a szomszéd országok magyar nemzetiségeinek sanyargatása ellen. Minden idegszálával küzdött, hogy az idegen tankok őrizte gyarmati létünk megszűnjék.

Csoóri a harcaihoz erőt a magyar klasszikusokból – Petőfiből, Vörösmartyból, Aranyból, Adyból, József Attilából – és a klasszikusokká növe népi írókból – Illyésből, Németh Lászlóból, Sinkából, Szabó Zoltánból, Cs. Szabó Lászlóból – merített. Abból a bajvívó seregből, amely „szépészeti” megnyilvánulásként nem átalotta – a haza minden előtt! – a kardot is sűrűn forgatni. A kései utód ezért is nyilváníthatta ki bátran: „aki él – elkötelezett”. S ugyancsak tőle az axióma: „népismeret nélkül nincs önismeret”.

A pápai iskola hűségére tanította – amíg létezik egy ember, aki a megsemmisítés orkánjában öröklik a zászlón, addig az ügy nincs veszve –, s egy zseniális nevelő tanár, a festőművész, bábművész, cserkészvezető A. Tóth Sándor személyében pedig a világ – természet, képzőművészet, irodalom, politika, tudássá váló honszeretet – kozmikus egységben való szemlélésére. József Attila-i, az ébredést ugyancsak segítő determináltság volt ez, még ha a hétköznapi groteszk humora néha ki is billentette a diákot megszokott, „ünnepi” nyugalmából (lásd az iskolás fiút pályáján elindító újságszerkesztő által prémiúmként följánlott disznósajtot).

A „matematikai zseniként” értékelt hajdani tanulóból – szegény édesanyja mit sem értett e számára ismeretlen, furcsa szavakból – végül is „számországban” kívüli, de számos rebelliót kiváltó-elindító szellemi ember lett. Aki a „tudás és nem-tudás drámai feszültségében” faragta ki arcát, alakította személyiségét, hogy örökös tanulóként a tanulmányírást segítő örökös olvasás kelepéjében ne rabként, hanem fölszabadult világpolgárként viselkedjék.

Csoóri széki agyagpadlatos csűrőkben járt vidám-szomorú tánca csak úgy érthető, ha melléje tesszük a Camus, Sartre műhelyébe bekukkantó, „a létezés minden ötvöze-

Csoóri Sándor: Az elhalasztott igazság – Beszélgetések 1971–2010 (Nap Kiadó, Bp., 2011.)

tét” – így a szellemiekét is – megtapasztaló író, költő, szociográfus nyitott szemre valló kirándulásait. Filmíróként, forgatókönyvíróként is ez vezette: „balladai” megrendültséggel történelmünk drámaiságát az egész Európa számára fölmutatni. Értékajzó nyughatatlansággal. A leonardói kételkedést – aki nem kételkedik, nem jut messzire – ide-emelő alkotómódszeréről világosan vallanak a Müller Tibor mikrofonja előtt elmondottak: „A profik jó részének szárnya van: simábban röpködnek át még a szakadékok fölött is. A magamfajta írónak pedig gyalog kell aláereszkednie mindenféle mélységbe, s ha nagy nehezen kikászálódik is belőlük, csupa horzsolódás az élete”. („Ezt a világot nem csak felülről, alulról is létre kell hozni”).

Bármily furcsán hangzik, szüksége volt a horzsolódásokra: a fájdalmon túl, a politika többször ítélte szilenciumra, ez azonban növelte önismeretét és harcckészségét. A bizonytalan bizonyosság szemnyitogató – új és új összefüggésekre rádöbbenő – létét kár volna tagadni. „A lét és politika szűk síkatoraiban” bolyongó író – ha később változott is helyzete, nem változott fölismerő képessége – egyre tágitotta a rarakodó sötétséggel még borzalmasabbá váló kazamatáinak falait.

Hamar fölismerte, hogy fiatal hitét és mámoros újjáépítő kedvét kihasználva csöbe húzták. Ám a Rákosi Mátyásnak írott vers után azok a „forradalmi” – csak a Nagy Imre-i nyitás után folyóiratba került –, lázító hangú költemények következtek, amelyekben csupán a bátor tett (erről sem hallgat az író) helyettesítette az esztétikumot. A meggyalázott, letiport szülőfalu – szürreális novellakezdeményként olvasható történetekkel – az ötvenes évek valóságát tükrözte. Illyés, a fiatal költőt féltve, Csoórit szerelmes költemények írására biztatta. De hiába volt minden óvó cselekedete.

A rebellis talpra állt. Kilyukadt tüdeje meggyógyult, s a szokványköltészettől elfordulva – ez a szellemi magára találás és erősödés jele is – Juhász Ferenc és Nagy László elementáris hangú lírájában (több beszélgetésben is hangoztatja világnagyságukat) vélte megtalálni a modern példát. Erdély néprajzi és szellemi kincseivel erősítette magában a hitet: a Trianon által szétszakított magyarság összetartozik. Munkás évtizedek teltek el ennek jegyében; ha valaki segítségért kiáltott az övéi közül, rögtön eldobta a kapát (emlékezzünk csak a ceausescui-i romániai falurombolás borzalmaira!), és rohant segíteni. „Én eltökéltségből lettem író és nem-író egyszerre. Politikus sohase akartam lenni, de közéleti ember igen. Szellem és valóság csak a hétköznapi életben válik szét, az ember mélyvilágában elfogulatlan szakralitásban még együtt vannak. Hogy az író politizáljon-e vagy ne, ezt a kérdést én csak annyira hallottam meg, mint egy levélrezenést” (*Töredékek a múltból* – Bedecs László).

Ebből az alapállásból következik lázító hangú szociográfiája, a *Tudósítás a toronyból*, és – sok egyéb mellett – a doni jégpoklot a tragikusan megszenvedett hősiesség példatárává avató *A magyar apokalipszis* című esszé is; hogy az *Eltemetetlen gondok a Duna-tájon* nagy ívű, igazságért pörölő történelmi panorámáról és a Duray Miklós (egyúttal a csehszlovákiai magyarság) mellé álló esszéről, könyvelőszóról (*Kapaszkodás a megmaradásért*) ne is beszéljek!

A beszélgetésekben egy megtörhetetlen „szabadsághívó” ezer oldalról megvilágított arca, erkölcsi karaktere rajzolódik ki; és megannyi csatája. Hihetetlen, hogy a hajdani Belvárosi Kávéház baráti törzsszótára – amely mellett együtt ültek a népi irodalom és a liberális szellemiség legjobbjai, egymás gondolatvilágát kiegészítve írók, költők, film- és képzőművészek – a rendszerváltást követően milyen hamar fölrobbant; s ugyancsak hihetetlen, hogy Csoórit a *Nappali hold* után azok zárták (száznyolcvanhatan!) a szégyen és megaláztatás kalitkájába – ahelyett, hogy meglátásaival vitatkoztak volna –, akik a demokráciát és annak értékeit csak úgy tudják elképzelni, ha ők az igazságosztók, a hangadók. Most, hogy a parlamenti dobogó a nép akaratából kiment a talpuk alól, fölérősödött hanggal – jól fizetett külföldi csatlósaiak segítségével – ugyancsak nem szüntenek meg a nemzetet pocskondiázn.

Már a Lakitelken történt sátorbontás pillanatában fölérősödtek, a találkozó részvevőit antiszemizmussal vádolva azok a hangok – Csoóri akkor épp Amerikában tartózkodott, ott hallotta a gyalázkodásokat –, amelyek máig sem nagyon csitulnak, mindenfajta értelmes párbeszédet megakadályozva ezzel. Pedig már 1988-ban – a harc megkezdése előtt – leszögeztetett az Ablonczy Lászlónak adott interjúban, hogy az újonnan alapított orgánum miféle elvek szerint fog működni.

„A Hitelt, még Illyés akaratával összhangban, mi az új magyar progresszió lapjának szántuk. Nem az úgynevezett »népiek« lapjának, mint ahogy »szétkürtölték« róla. A magyar nemzeti progresszióba beletartozik mindenki, aki a mostani történelmi szituációkat lelkébe és agyába fogadja, morálisan megválaszolja. A lap céljáról már a neve is sokat elárul. A Hitel mögött, első képzeltnozdulásra, Széchenyi alakja, személyisége és gondolatvilága jelenik meg, ki a magyarság talpra állítására »új nemesseget« szervezett, s máig eleven erkölcsi függetlenség igényét plántálta bele a nemzetbe. A hagyomány tehát világos. Ám a Hitelnek van egy jelen idejű értelmezése is. Mégpedig az, hogy ebben a félresiklott, szétesett világban meg kell kísérelnünk visszaszerezni a hitelét az emberi érzelmeknek. Hogy a történelem történelem lehessen, ne ideológiai gyurma, s a társadalom is társadalom. Hitelre nemcsak a gazdasági életben van szükség,

hanem egy ország erkölcsi életében is. Ez nem lesz könnyű. Már előre lámpalázat érzek. De nekünk s az utánunk jövő nemzedékeknek – ha törik, ha szakad – meg kell tanulnunk folyamatosan gondolkodni. Mert ha egy országban nem folyamatos a gondolatcsere, nem születhetnek soha igazi alternatívák. Így választani se lehet, csak elfogadni, amit a sors hoz. Az ember is akkor szabad, ha választhat. Érvényes ez egy nemzetre is.” (*Gyónás nélkül nincs megigazulás!*).

Csoóri Sándor jövőbe látó? Inkább – jóstehetség ide vagy oda – a ki tudja hányadik érzékével megsejtett jövő hírnöke, munkása, letéteményese. A gondolkodó, a köznek, a magyarságnak elkötelezett író, aki, bárhogy is alakult az egymásnak ugrott különféle szellemi szabadcsapatok közötti – jelen pillanatban véghetetlennek tűnő – vita, az érték pajzsa mögé való – kinek-kinek az arcát, karakterét meghagyó – toborzás szolgálatosa. Maga sem hitte, hogy amikor 1992-ben Hegedűs Jánosnak a Bécsi Naplóban azt felelte, hogy „a jövő vázlatát most fogjuk felrajzolni magunk elé”, mekkora fába vágta a fejszét.

Pedig ennek a tervnek, minthogy sohasem pihent, jól észlelhető előmunkálatai is voltak. A népzenei találkozók, egyáltalán a honi és a szomszéd népeknél lélekerősítőként, magyarságpótlékként funkcionáló magyar népköltészet és zene egymást erősítő társítása már jelezte, hogy elodázhatatlan, egyre sürgetőbb a nemzeti kérdések megoldása. Az illyési ötágú síp parancsát, a kisebbségi magyar irodalmak mielőbbi összehangolását Csoóri magára nézve ugyancsak kötelezőnek tartotta. Ha a költészetként is értékelhető nemzetegyesítő fúrfangját – a politika készítette erre a csavarra – valódi megoldásnak, a megoldást elősegítő, ösztönző erőnek vesszük, észlelhetjük a diktatúra sötéttségét átvilágító hatékonyságot.

„A hatvanas évek vége felé, a prágai tavasz élénkítő fuvallatát érzékelve, egyre többen bizonyosak voltunk abban, hogy a század legégetőbb és megoldásra váró kérdései a nemzeti kérdések lesznek. A nemzeti és a nemzetiségi kérdések. Igen ám, de ezekről nyíltan lehetetlen volt beszélni. A hatalom már a fogalmaktól fölborzolódtott.

Rögtön az '56-os dolgok jutottak eszébe. Meg kellett tanulnunk szimbolikusan fogalmazni, sőt szimbolikusan cselekedni. És a legtisztább szimbólumokat a népi kultúra világán belül találtuk meg. Azt például, hogy egy nemzet tagjai vagyunk mindnyájan – erdélyi magyarok, felvidékiek, hazaiak, délvidékiek, kárpátaljaiak –, botrányos provokáció lett volna hangoztatni, belerendült volna a béketábor, de ha a Kecskeméti Népzenei Találkózón egymás mellett hangzott el, mondjuk, egy kalotaszegi népdal egy Zobor vidékivel vagy egy szatmárival, az összetartozás minden magyarázat nélkül is nyilvánvaló volt. A népdal nem vált politikai áruvá, de az

öröm, a felszabadult öröm, hogy együtt énekelhetünk – már igen. És az egymástól elszakított részek szinte tüntetően keresték egymást. Nemzetegyesítés? Valljuk be, ilyesmivel kezdődött. Először csak egy kis patakocská indult el valamelyik forrásból, aztán újabb forrásból egy másik, egy még újabból egy harmadik, és így tovább” (*Megleltem igazibb hazámat* – Faragó Laura).

Akinek füle van a hallásra, az hallja, hogy az interjúban megfogalmazott (Csoóri által csaknem minden esetben ellenőrzött, átírt, hangulatilag szinte tökéletessé csiszolt) szöveg történelmi tudata, társadalomképe, meditációs gyakorlata, személyiségjegye ott van a tanulmányokban, versekben, illetve az utóbbi évtizedben „forgácsoknak” titulált naplójegyzetekben, lázító hangú publicisztikákban is. A kettő kiegészíti egymást, sőt – nem ritka esetben – olyan „problémákkal”, kicsúszott vallo-másokkal is találkozunk az interjúban, rövidebb-hosszabb beszélgetésekben, amelyek az életmű ismeretében is újdonsággal bírnak.

Ezek nem kis hányada az író közéleti szerepéhez, politikai – politikához közeli – megnyilvánulásaihoz kapcsolódik. Ameddig nem íródik meg a várva várt „önéletrajzi regény” – az író több helyütt megígérte, hogy eleget tesz a maga és a közönség által szabott igényeknek –, fontos szerepük van az ilyen jellegű, akár szubjektívnek is mondható emlékezéseknek, vallomásoknak. Ezek közül is legizgalmasabb a Magyar Demokrata Fórumhoz köthető események hihetetlenek és mégis valóságosnak tűnő sorozata – a mozgalom, illetve a párt megalakulása, az író (már ami Antall Józsefet illeti) „királycsináló” szerepe, Göncz Árpád jól megfontolt, kitűnően előkészített, piederstálra való emelése, az MDF és az SZDSZ közötti paktum – Csoóri megnevezésével koalíció – népfélséggel szembeni gyalázata, az elhibázott döntés Antallon való, száz értelmiségi előtti számonkérése. Ha Csoóri nem szól – veszélyes szerep! –, sose tudjuk meg, hogy a kínai kirándulás (az országból kiszivattyúzandó pénz pótlása) valójában milyen kálváriával járt, és hogy a sikertelenségnek mi lett a későbbiekben a vonzata.

Ezekben a beszélgetésekben világosodik meg az írónak a népi baloldalhoz (Pozsgayhoz, Bíró Zoltánhoz) fűződő kapcsolata, milyen szerepet vállalt a Lakitelken megtartott fiatal írók tanácskozásának létrejöttében Illyés Gyula; Soros György miként hódolt be Kádárnak és Aczélnak, stb. Bizonyos szempontból – valakire mindig ráhúzzattatik a vizes lepedő – Csoóri emlékezései, megfogalmazásai, közlései nem kis gyúanyagot hordoznak, s olykor (főképp ha a terep fölöttébb érzékeny az ilyesfajta gondolatok megszellőztetésére) robbannak is. Nem véletlen, hogy a Kónya-Hamar Sándor által 1992-ben készített interjú csak 2010-ben jelenhetett meg a kolozsvári Korunkban.

Cenzúra itt, cenzúra ott! A hatalom őrzői abban mindegyesre közösek, hogy amíg tudják, elodázzák a problémás ügyekkel való nyílt szembenézést. Addig lesznek hatalmon, amíg a trónszéket a hallgatás csöndje veszi körül. A Csoóri-harsona – nem hangerejével, hanem összeszedett gondolatvilágával – ezt a burkot igyekszik áttörni. Aki nem fél a megvilágosodástól, azelőtt sikerrel. „A szovjeteknek is az volt az érdekük, hogy ne legyen nemzeti öntudat és érzelm, mert ha van, akkor sokkal nehezebb bánni egy országgal.

Engem mindig is felháborított, hogy »nacionalisták« lehetünk az osztrákokkal, a törökökkel, s akkor az oroszokkal szemben miért nem lehetünk azok? Ha olyan helyzetbe kényszerültünk, akkor igenis, az értelmiségnek arra kellett volna tüzelnie a magyarságot, hogy mindaddig, amíg a szovjet birodalomnak nincs vége, addig egy határozott, termékeny, s a birodalommal szembe forduló »nacionalizmust« érleljen meg magában. Emellett? Isten őrizze! S nem tudom, kinek az érdeke volt, hogy ez például, elmúljon, mert ez a »nacionalizmus« elsősorban a szovjet birodalom ellen fordulhatott volna, más ellen nem. S mégis azt hangoztatták, hogy: de igen, fordulhat a szomszédos országok ellen is. És milyen rosszul gondolták, hiszen a Szovjetunió maga nem engedte volna meg, hogy a saját köréhez tartozó országok között bármilyen csetepaté is kialakuljon, bármilyen feszültségből, nacionalizmusból vagy bármi másból. Egyedül ő rendelkezett ebben a térségben minden olyan energiával, amellyel féken tudta tartani befolyási övezeteit. S ilyen esetben a »nacionalizmus« legfőbb önvédelmi jelleget kapott volna. Hogy mennyire szükség lett volna erre, az éppen a fiatalok viselkedéséből derül ki. Egy fölmérés során megkérdezték a francia diákoktól, hogy mit gondolnak a saját hazájukról, s hogyan képzelik el azt például 2005-ben. És azt gondolták, hogy Franciaország akkor is erős lesz, virágzik majd a francia kultúra, de úgy, hogy Európa legizgalmasabb kultúrája lesz. S amikor ugyanazon kérdéseket föltekerték a magyar diákoknak is, akkor nagy százalékban azt felelték, hogy nem tudják, milyen lesz Magyarország 2005-ben, de valószínű, hogy a szocializmus lesz akkor is az uralkodó társadalmi helyzet. S hogy mi leszünk-e még mint nemzet, az nem is érdekelte őket, csak az, jobb lesz-e a szocializmus, mint ami eddig volt. És kész, be volt fejezve. Tehát íme: azt a természetes tartást veszítették el, ami nélkül nem lehet létezni a világban. Az a nép, amelyik nem ismeri önmagát, és nem elég szilárd belül, az nem tud fordulatokat sem kihasználni. Nézd meg a térségben magatokat és minket is, ha nagyobb belső biztonságunk lett volna, akkor a fordulatokat másképpen használnánk ki.”

Ehhez és ehhez hasonló „politikai” jellegű töprengésekkel vannak megtűzdelve az interjúk. Ám ez csupán az

aktív lelkiismeret egyik – ha nem a legfontosabb – megnyilvánulása. A másik a személyes jellegű, sokszor önmagába is hasító – kíméletlenül szókimondó – valómások csoportjából áll. Közülük az egyik legjellegzetesebb, amikor Földes Anna, aki az ötvenes években szerkesztőtársa volt Csoórinak, arra kéri az író, hogy mondjon példát a „nehéz vallomásra”, a megszólított lírikus pedig így felel: „– Nekem például – életem korábbi szakaszában – a kettős szerelem terhét és poklát volt a legnehezebb bevallani. Pedig a magyar költészetben ennek a vergődésnek is megvan a maga költői hagyománya. Szabó Lőrinc egy életen át küszködött hasonlóval. *A Huszonhatodik év* nemcsak sirató, nemcsak magasztos rekviem, de egy szerelem újra meg újra átélhető tragédiája is” (*Százezer szó forradalma*). Önfeltáró intenzitásban hasonló súlyúak – Bedecs volt a tudakolódzó – az író depressziós betegségről valló sorok is.

Bár kevesebb szó esett róla, nem szabad feledni, hogy Csoóri – mindenféle közéleti szerepe ellenére – elsősorban író és kitűnő, egyéni hangú lírikus. A népdal szürrealizmusát benső törvények szerint megélt s abból új líranyelvet formáló – a prózát ugyancsak költői szintre emelő – alkotó is. A nyelvre, az irodalomra, a mozgatható háttéranyagként szolgáló műveltségre száz és száz aforisztikus meglátását idézhetnénk.

„A költészet a mindenség vázlata – emberi lépték szerint. Létmegnyilvánulás. Láng vagy hamu” (*Három műfaj vonzásában* – Bozóky Éva).

„Valójában sose tartottam magam se költőnek, se írónak. Egy helyét kereső, helyét nem találó ember vagyok, aki ezzel a nyugtalansággal igyekszik az élethez való jogát meghosszabbítani” (*Beszélgetés Csoóri Sándorral*, Döbrentei Kornél). „Élni az idő közepén, élni egy nép szellemiségének a közepén, ahonnan ugyanúgy meghalanni a regőlők botjának duhogását ma, mint a föld alatt futó vonatokét; s ahonnan az igazi haladás, vagyis a minden irányú kiteljesedés érdekében senki sem hoz, és nem is hozhat magával hazugságot” (*Népi kultúra és korszerűség* – Szűcs Imre). „Számomra az emberi szabadság néha éppen abban fogalmazódik meg, mennyire vagyok képes hozzáférközni ahhoz, ami a felszín alatt munkál” (*Csoóri Sándor* – Nádor Tamás).

A lehangulatossabb interjút – ne feledjük, itt író faggatott író – Bertha Bulcsu tette az asztalra (*Beszélgetés Csoóri Sándorral*), a vers mélyéig hatoló legszakszerűbbet pedig Domokos Mátyás (*Hó emléke*). Ám minden, akár az újságolvasó röpke kíváncsiságát kielégítő közleményben ott van – az egyikben jobban, a másikban kevésbé – a sok műfajú író karakteres arca; szinte mesébe illő kitarulkozásának – ritka az ilyen leplezetlen megszólalás – szépprózába illő, magasztos szenvedéstörténete.